УДК 512.544

ПРО КІЛЬЦЯ СКРУЧЕНИХ ПОЛІНОМІВ І КІЛЬЦЯ СКРУЧЕНИХ ФОРМАЛЬНИХ СТЕПЕНЕВИХ РЯДІВ

Орест АРТЕМОВИЧ, Іван ЛІЩИНСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна

Досліджуються диференціювання кілець поліномів (Лорана), кілець формальних степеневих рядів (Лорана), ліві дуо-кільця мнгочленів Лорана.

Ключові слова: диференціювання, кільце поліномів (Лорана), кільце формальних степеневих рядів (Лорана), ліве дуо-кільце.

0. Нехай $\sigma : R \to R$ – ендоморфізм кільця R, тобто $\sigma(a+b) = \sigma(a) + \sigma(b)$ і $\sigma(ab) = \sigma(a)\sigma(b)$ для будь-яких елементів $a, b \in R$. Як звичайно, відображення $\delta : R \to R$ називається σ-диференціюванням кільця R, якщо $\delta(x+y) = \delta(x)+\delta(y)$ та $\delta(xy) = \delta(x)y^\sigma + x\delta(y)$ для всіх $x, y \in R$. Якщо $\sigma = 1$ – тотожне відображення кільця R в себе, то замість терміна „1-диференціювання“ будемо вживати коротший термін „диференціювання“, а сукупність всіх диференціювань кільця R позначатимемо через $DerR$. Нехай $Z(R) = \{z \in R|\ za = az,\ \forall a \in R\}$ – центр кільця R. Як відомо (див., наприклад, [1, частина IV, §4, 3°], або [2, частина II, §7]), якщо $c \in Z(R)$, а $d_1, d_2 \in DerR$, то $cd_1, d_1 \pm d_2, d_1d_2 - d_2d_1 \in DerR$, тобто $DerR$ – $Z(R)$-алгебра Лі і лівий $Z(R)$-модуль.

Мета нашої праці – дослідити диференціювання кілець поліномів (Лорана) і кілець формальних степеневих рядів (Лорана) та дуо-кільця поліномів Лорана.

Надалі, якщо R – кільце, то $EndR$ – кільце його ендоморфізмів, $AutR$ – група його автоморфізмів, $Z_k = \{r \in R | ra^{\sigma^k} = ar$ для кожного $a \in R\}$ і $a^\sigma = \sigma(a)$ для $\sigma \in EndR$, $\circ$ – композиція (суперпозиція) відображень, $\mathbb{N}$ – множина натуральних чисел, $\mathbb{N}_0 = \mathbb{N}\bigcup\{0\}$, $\prod_{i\in S} M_i$ – прямий добуток $M_i (i \in S)$ і, зокрема, якщо $M_i \cong M$ для всіх $i \in S$, то цей прямий добуток позначатимемо через M^S. Нагадаємо також, якщо I – зліченна множина, то родина диференціювань $\delta = \{\delta_i | i \in I\}$ кільця R називається локально скінченною, якщо для кожного елемента $a \in R$ маємо $\delta_i(a) = 0$

майже для всіх індексів $i \in I$. Через $(DerR)^\infty$ позначимо сукупність всіх локально скінченних родин диференціювань кільця R. Нехай $\delta, \gamma \in (DerR)^\infty$, де $\delta = \{\delta_i | i \in I\} \gamma = \{\gamma_i | i \in I\}$. Якщо для $c \in Z(R)$ визначити $c\delta = \{c\delta_i | i \in I\}$, $\delta \pm \gamma = \{\delta_i \pm \gamma_i | i \in I\}$, $[\delta, \gamma] = \{\delta_i \gamma_i - \gamma_i \delta_i | i \in I\}$, то отримаємо, що $(DerR)^\infty$ – $Z(R)$-алгебра Лі і лівий $Z(R)$-модуль.

Всі інші поняття і факти можна знайти в [1], [2], [3], [4].

Надалі R – асоціативне кільце з одиницею.

1. Нас цікавлять диференціювання різних кілець поліномів і кілець формальних степеневих рядів. Наведемо деякі відомі приклади.

1. Кожен елемент $f(x_1, \ldots, x_n)$ кільця поліномів $R[x_1, \ldots, x_n]$ від n комутуючих змінних $x_1, \ldots, x_n$ над кільцем R є скінченною сумою вигляду

$$f(x_1, \ldots, x_n) = \sum a_{i_1 \ldots i_n} x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n},$$

де $i_j \in \mathbb{N}_0,\ a_{i_1 \ldots i_n} \in R$ $(j = 1, \ldots, n)$. Нехай $d \in DerR$. Тоді правило

$$d(f(x_1, \ldots, x_n)) = \sum d(a_{i_1 \ldots i_n}) x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n}$$

визначає диференціювання кільця поліномів $R[x_1, \ldots, x_n]$.

2. У кільці $R[x_1, \ldots, x_n]$ інше диференціювання $\frac{\partial}{\partial x_j}$ можна визначити за правилом

$$\frac{\partial f}{\partial x_j} = \sum i_j a_{i_1 \ldots i_n} x_1^{i_1} \ldots x_{j-1}^{i_{j-1}} x_j^{i_j - 1} x_{j+1}^{i_{j+1}} \ldots x_n^{i_n}.$$

Це диференціювання $\frac{\partial}{\partial x_j}$ кільця $R[x_1, \ldots, x_n]$ називається частковим диференціюванням стосовно x_j. Серед його властивостей зазначимо, що $\frac{\partial x_s}{\partial x_j} = \delta_{sj}$ – функція Кронекера-Шекспіра (тобто $\delta_{sj} = \begin{cases} 0, \text{ якщо } s \neq j \\ 1, \text{ якщо } s = j \end{cases}$) та $\frac{\partial a}{\partial x_j} = 0$ для будь-якого $a \in R$ $(i, j = 1 \ldots n)$.

Твердження 1.1. ([1, частина IV, §4, 3°, твердження 9]). *Якщо* $D \in DerR[x_1, \ldots, x_n]$, *то*

$$D(f(x_1, \ldots, x_n)) = \sum_{j=1}^{n} \frac{\partial f}{\partial x_j} D(x_j)$$

для будь-якого полінома

$$f(x_1, \ldots, x_n) = \sum a_{i_1 \ldots i_n} x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n}.$$

3. У кільці $R[[x_1, \ldots, x_n]]$ формальних степеневих рядів від n комутуючих змінних $x_1, \ldots, x_n$, яке складається з нескінченних сум вигляду

$$u = \sum_{(\nu_1, \ldots, \nu_n) \in \mathbb{N}_0^n} a_{\nu_1 \ldots \nu_n} x_1^{\nu_1} \ldots x_n^{\nu_n},$$

де підсумовування ведеться за всіма n-ками $(\nu_1,\ldots,\nu_n)\in\mathbb{N}_0^n$, правило

$$D(u)=\sum_{(\nu_1,\ldots,\nu_n)\in\mathbb{N}_0^n} d(a_{\nu_1\ldots\nu_n})x_1^{\nu_1}\ldots x_n^{\nu_n}$$

визначає диференціювання D цього кільця для будь-якого $d\in DerR$.

4. Кожне часткове диференціювання $\frac{\partial}{\partial x_j}$ кільця поліномів $R[x_1,\ldots,x_n]$ продовжується до часткового диференціювання кільця формальних степеневих рядів $R[[x_1,\ldots,x_n]]$ (яке позначатимемо тим самим символом $\frac{\partial}{\partial x_j}$) і, крім того,

$$\frac{\partial u}{\partial x_j}=\sum_{(\nu_1,\ldots,\nu_n)\in\mathbb{N}_0^n}\nu_j a_{\nu_1\ldots\nu_n}x_1^{\nu_1}\ldots x_{j-1}^{\nu_{j-1}}x_j^{\nu_j-1}x_{j+1}^{\nu_{j+1}}\ldots x_n^{\nu_n}.$$

Твердження 1.2. ([1, частина IV, §5, 8°, твердження 8]). *Якщо D – диференціювання кільця $R[[x_1,\ldots,x_n]]$, то*

$$D(u)=\sum_{j=1}^{n}\frac{\partial u}{\partial x_j}D(x_j)$$

для будь-якого формального степеневого ряду

$$u=\sum_{(\nu_1,\ldots,\nu_n)\in\mathbb{N}_0^n}a_{\nu_1\ldots\nu_n}x_1^{\nu_1}\ldots x_n^{\nu_n}.$$

5. У будь-якому кільці R правило $\partial_a(x)=ax^\sigma-xa$ визначає σ-диференціювання кільця R, де $a\in R,\sigma\in EndR$, яке називається внутрішнім σ-диференціювання кільця R, породженим елементом a. Внутрішнє 1-диференціювання коротко називається внутрішнім диференціюванням. Диференціювання кільця R, яке не є внутрішнім, прийнято називати зовнішнім. Крім того, надалі $m(\partial)=a$ означає, що ∂ є внутрішнім диференціюванням, породженим елементом a (для ∂ елемент a може визначатися неоднозначно). Сукупність всіх внутрішніх σ -диференціювань кільця R позначатимемо через $IDer(R,\sigma)$.

Диференціюванням різних кілець присвячено чимало праць. В [5] описано диференціювання алгебр інцидентності. Диференціювання групових алгебр скінченно породжених нільпотентних груп без скруту та групових кілець періодичних груп вивчали відповідно в [6] і [7]. В [8] з'ясовано, що кожне диференціювання групового кільця $\mathbb{Z}G$ скінченної групи G над кільцем цілих чисел $\mathbb{Z}$ є внутрішнім. Вивчали також диференціювання квазіматричних кілець [9-10] та деяких інших (див., наприклад, [11-14]). Особлива увага зосереджена на дослідженнях диференціювань кілець поліномів. Це пояснюється різними причинами. Можливо, однією з них є все ще відкрита відома проблема якобіана (детальніше див. [15]), яка також формулюється в термінах локально нільпотентних диференціювань. Серед праць присвячених диференціюванням кілець поліномів виділимо дослідження В.Д.Буркова [16], Д.Пассмана [17], А. Новіцкого [18] та ін.

У першій частині досліджуються диференціювання кільця поліномів $R[x_1, \ldots, x_n]$ і кільця формальних степеневих рядів $R[[x_1, \ldots, x_n]]$. Наступне твердження дещо розширює теорему 1 із [19]. Цей результат анонсовано в [23].

Твердження 1.3. *Нехай $R[x_1, \ldots, x_n]$ – кільце поліномів від n комутуючих змінних $x_1, \ldots, x_n$ над кільцем R. Тоді правильний ізоморфізм лівих $Z(R)$-модулів*

$$DerR[x_1, \ldots, x_n] \cong (DerR)^\infty \times Z(R)[x_1, \ldots, x_n]^n.$$

Доведення. 1. Нехай D – яке-небудь диференціювання кільця поліномів $R[x_1, \ldots, x_n]$. Тоді для кожного елемента $r \in R$ його похідна $D(r) \in R[x_1, \ldots, x_n]$. Оскільки $R[x_1, \ldots, x_n]$ – підкільце в кільці формальних степеневих рядів $R[[x_1, \ldots, x_n]]$, то формально $D(r)$ можна записати у вигляді степеневого ряду (в якому майже всі коефіцієнти є нульовими) так:

$$D(r) = \sum_{(i_1, \ldots, i_n) \in \mathbb{N}_0^n} \delta_{i_1 \ldots i_n}(r) x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n},$$

де $\delta_{i_1 \ldots i_n}(r) \in R$ для кожної n-ки $(i_1, \ldots, i_n) \in \mathbb{N}_0^n$. Легко з'ясувати, що відображення $\delta : R \to R$, де $\delta(r) = \delta_{i_1 \ldots i_n}(r) \quad (r \in R)$, є диференціюванням кільця R і, як наслідок, родина диференціювань

$$\delta = \{\delta_{i_1 \ldots i_n} | (i_1, \ldots, i_n) \in \mathbb{N}_0^n\} \tag{1}$$

кільця R є локально скінченною.

2. Тепер нехай $d_j = D(x_j)$, де $j = 1, \ldots, n$. Тоді

$$d_j = \sum a_{i_1 \ldots i_n} x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n} \tag{2}$$

– деякий поліном кільця $R[x_1, \ldots, x_n]$. Позаяк $ax_j = x_j a$ та $D(a)x_j = x_j D(a)$ для кожного $a \in R$, то $aD(x_j) = D(x_j)a$, а звідси

$$\sum a a_{i_1 \ldots i_n} x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n} = \sum a_{i_1 \ldots i_n} a x_1^{i_1} \ldots x_n^{i_n}.$$

Оскільки a довільний елемент із R, то $a_{i_1 \ldots i_n} \in Z(R)$ для всіх коефіцієнтів полінома d_j. Це означає, що $d_j \in Z(R)[x_1, \ldots, x_n]$.

Підсумовуючи 1 та 2, легко зрозуміти, що відображення

$$\varphi : DerR[x_1, \ldots, x_n] \to (DerR)^\infty \times Z(R)[x_1, \ldots, x_n]^n,$$

де $\varphi(D) = (\delta, d_1, \ldots, d_n)$, δ – локально скінченна родина (1) диференціювань кільця R, а d_j – поліном (2), є ізоморфізмом лівих $Z(R)$-модулів. Твердження доведено.

Твердження 1.4. *Нехай $R[[x_1, \ldots, x_n]]$ – кільце формальних степеневих рядів від n комутуючих змінних $x_1, \ldots, x_n$ над кільцем R. Тоді справджується ізоморфізм лівих $Z(R)$-модулів*

$$DerR[[x_1, \ldots, x_n]] \cong (DerR)^\infty \times Z(R)[[x_1, \ldots, x_n]]^n.$$

Доведення аналогічне як і для твердження 1.3. Тільки родина δ (див.(1)) не обов'язково буде локально скінченною. Замість полінома d_j (див.(2)) матимемо формальний ряд

$$d_j = \sum_{(i_1,\ldots,i_n)\in\mathbb{N}_0^n} a_{i_1\ldots i_n} x_1^{i_1}\ldots x_n^{i_n}.$$

Нагадаємо [20], якщо $DerA = \{0\}$, то кільце A називається диференційно тривіальним.

Наслідок 1.5. *Якщо A – диференційно тривіальне кільце, то*

$$DerA[x_1,\ldots,x_n] \cong A[x_1,\ldots,x_n]^n$$

та

$$DerA[[x_1,\ldots,x_n]] \cong A[[x_1,\ldots,x_n]]^n.$$

2. Нехай $\sigma \in EndR$, $\delta \in DerR$. Диференціювання кільця скручених поліномів ендоморфного типу $R[x,\sigma]$ і кільця скручених поліномів диференційного типу $R[x,\delta]$ вивчав В.Д.Бурков[15]. Ми розглянемо диференціювання кільця скручених формальних степеневих рядів ендоморфного типу

$$R[[x,\sigma]] = \left\{\sum_{i=0}^{\infty} a_i x^i \mid a_i \in R,\ i\in\mathbb{N}_0\right\}\ (\sigma\in EndR),$$

в якому множення індукується співвідношенням $xa = a^\sigma x$ для $a \in R$; та диференціювання кільця скручених формальних степеневих рядів диференційного типу

$$R[[x,\delta]] = \left\{\sum_{i=0}^{\infty} a_i x^i \mid a_i \in R,\ i\in\mathbb{N}_0\right\}\ (\delta\in DerR),$$

в якому множення індукується співвідношенням $xa = ax + \delta(a)$ для $a \in R$. Крім того, розглянемо диференціювання кільця поліномів Лорана

$$R[x,x^{-1},\sigma] = \left\{\sum_{i=-n}^{n} a_i x^i \mid a_i \in R,\ n\in\mathbb{N}_0,\ \text{де } i=-n,\ldots,-1,0,1,\ldots,n\right\}$$

і кільця формальних степеневих рядів Лорана

$$R[[x,x^{-1},\sigma]] = \left\{\sum_{i=-\infty}^{\infty} a_i x^i \mid a_i \in R,\ i\in\mathbb{Z}\right\}\ (\sigma\in AutR),$$

в яких множення визначається співвідношенням $xa = a^\sigma x$ для всіх $a \in R$.

Наступний результат анонсовано в [21].

Твердження 2.1. *Нехай R – кільце, $\sigma \in AutR$. Кожному диференціюванню D кільця скручених формальних степеневих рядів $R[[x,\sigma]]$ взаємно однозначно відповідає пара (δ, d), родина $\delta = \{\delta_i | i\in\mathbb{N}_0\}$ і ряд $d = \sum_{i=0}^{\infty} a_i x^i \in R[[x,\sigma]]$, які задовольняють умови:*

а) δ_i – σ^i*-диференціювання кільця* R $(i \in \mathbb{N}_0)$*;*

б) $d_0 a = a^\sigma d_0$*;*

в) $\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}$ – *внутрішнє* σ^{k-1}*-диференціювання кільця* $R (k \in \mathbb{N})$*;*

г) $d_k - m(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}) \in Z_{k-1}$ $(k \in \mathbb{N})$.

Доведення. Нехай $D \in DerR[[x, \sigma]]$, де $\sigma \in AutR$. Тоді, як і в доведенні твердження 1.3,

$$D(r) = \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(r) x^i \qquad (r \in R),$$

де $\delta = \{\delta_i | i \in \mathbb{N}_0\}$ – родина σ^k-диференціювань кільця R.

Нехай $d = D(x) = \sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i$. Продиференціювавши рівність $xa = a^\sigma x$, де $a \in R$, отримуємо

$$D(x)a + xD(a) = D(xa) = D(a^\sigma x) = D(a^\sigma)x + a^\sigma D(x),$$

звідки

$$\left(\sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i \right) a + x \left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a) x^i \right) = \left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a^\sigma) x^i \right) x + a^\sigma \left(\sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i \right).$$

По-іншому це можна записати так:

$$\sum_{i=0}^{\infty} d_i a^{\sigma^i} x^i + \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a)^\sigma x^{i+1} = \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a^\sigma) x^{i+1} + \sum_{i=0}^{\infty} a^\sigma d_i x^i$$

або

$$\begin{gathered} d_0 a = a^\sigma d_0, \\ d_1 a^\sigma + \delta_0(a)^\sigma = \delta_0(a^\sigma) + a^\sigma d_1, \\ d_2 a^{\sigma^2} + \delta_1(a)^\sigma = \delta_1(a^\sigma) + a^\sigma d_2, \\ \dots \\ d_n a^{\sigma^n} + \delta_{n-1}(a)^\sigma = \delta_{n-1}(a^\sigma) + a^\sigma d_n, \\ \dots \end{gathered}$$

Позначимо a^σ через c. Тоді для кожного $k \in \mathbb{N}$ маємо

$$d_k c^{\sigma^{k-1}} + \left(\delta_{k-1} \left(c^{\sigma^{-1}} \right) \right)^\sigma = c d_k + \delta_{k-1}(c)$$

або

$$d_k c^{\sigma^{k-1}} - c d_k = \delta_{k-1}(c) - \delta_{k-1} \left(c^{\sigma^{-1}} \right)^\sigma,$$

тобто $\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}$ – внутрішнє σ^{k-1}-диференціювання кільця R. Нехай $x = m(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1})$. Якщо $(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1})(c) = xc^{\sigma^{k-1}} - cx$, то отримуємо, що $(d_k - x)c^{\sigma^{k-1}} = c(d_k - x)$. Твердження доведено.

Твердження 2.2. *Нехай $R[x, x^{-1}, \sigma]$ – кільце поліномів Лорана від змінної x, $\sigma \in AutR$ і $xa = a^\sigma x$ для будь-якого $a \in R$. Кожному диференціюванню $D \in Der\ R[x, x^{-1}, \sigma]$ взаємно-однозначно відповідає пара (Σ, d), де родина $\Sigma = \{\delta_i |\ i \in \mathbb{Z}\}$ і поліном $d \in R[x, x^{-1}, \sigma]$ мають властивості:*

а) δ_i – σ^i-диференціювання кільця R;

б) Σ – локально скінченна родина диференціювань;

в) $\delta_i \circ \sigma = \sigma \circ \delta_i$ майже для всіх $i \in \mathbb{Z}$;

г) $\delta_i - \sigma \circ \delta_i \circ \sigma^{-1} \in IDer(R, \sigma^i)$ для всіх $i \in \mathbb{Z}$;

ґ) $d_k - m(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}) \in Z_{k-1}$ для довільного k $(-n \leqslant k \leqslant n)$.

Доведення. Нехай D – яке-небудь диференціювання кільця $R[x, x^{-1}, \sigma]$, $a \in R$. Оскільки $D(a) \in R[x, x^{-1}, \sigma]$, то запишемо $D(a)$ у вигляді формально степеневого ряду

$$D(a) = \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a) x^i,$$

де $\delta_i(a) \in R$ та $\delta_i(a) = 0$ для майже всіх індексів $i \in \mathbb{Z}$. Крім того, $D(x) \in R[x, x^{-1}, \sigma]$, а отже,

$$D(x) = d = \sum_{i=-n}^{n} d_i x^i$$

для певних елементів $d_i \in R$ $(i = -n, \ldots, 0, \ldots, n)$.

а) Позаяк $D \in Der\ R[x, x^{-1}, \sigma]$, то

$$\sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a+b) x^i = \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a) x^i + \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(b) x^i$$

та

$$\sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(ab) x^i = \left(\sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a) x^i \right) b + a \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(b) x^i = \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a) b^{\sigma^i} x^i + \sum_{i=-\infty}^{\infty} a\delta_i(b) x^i$$

для будь-яких $a, b \in R$.

б) Також родина Σ локально скінченна, оскільки $D(a)$ є поліномом Лорана, а тому майже всі його коефіцієнти дорівнюють нулеві.

в) Диференціюючи співвідношення $xa = a^\sigma x$, отримуємо $da + xD(a) = a^\sigma d + D(a^\sigma)x$ або

$$\left(\sum_{i=-n}^{n} d_i x^i \right) a + x \sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a) x^i = a^\sigma \sum_{i=-n}^{n} d_i x^i + \left(\sum_{i=-\infty}^{\infty} \delta_i(a^\sigma) x^i \right) x.$$

Звідси легко випливає, що

$$(\delta_{k-1}(a))^\sigma = \delta_{k-1}(a^\sigma),\ k \leqslant -n-1 \text{ або } k \geqslant n+1, \tag{3}$$

$$d_k a^{\sigma^k} + (\delta_{k-1}(a))^\sigma = a^\sigma d_k + \delta_{k-1}(a^\sigma),\ -n \leqslant k \leqslant n. \tag{4}$$

Як бачимо, зі співвідношення (3) випливає умова (в).

г) Зробивши у співвідношеннях (3)-(4) заміну $c = a^\sigma$, отримаємо

$$(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1})(c) = 0,\ \text{де } k \leqslant -n-1 \text{ або } k \geqslant n+1,$$

$$(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1})(c) = d_k c^{\sigma^{k-1}} - c d_k,\ \text{де } -n \leqslant k \leqslant n, \tag{5}$$

а це означає, що $\delta_i - \sigma \circ \delta_i \circ \sigma^{-1} \in IDer(R, \sigma^i)$ для всіх індексів $i \in \mathbb{Z}$.

ґ) Із рівності (5) випливає, що d_k є одним з тих елементів, які породжують внутрішнє диференціювання $\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}$ для $-n \leqslant k \leqslant n$. Отож, $d_k - m(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}) \in Z_{k-1}$ для довільного k, $-n \leqslant k \leqslant n$.

Отже, диференціюванню $D \in Der\ R[x, x^{-1}, \sigma]$ відповідає пара (Σ, d), яка задовольняє умови (а)-(ґ). Легко з'ясувати, що навпаки також правильно. Твердження доведено.

Твердження 2.3. *Нехай $R[[x, x^{-1}, \sigma]]$ – кільце формальних степеневих рядів Лорана від змінної x, $\sigma \in AutR$ і $xa = a^\sigma x$ для будь-якого $a \in R$. Кожному диференціюванню $D \in Der\ R[[x, x^{-1}, \sigma]]$ взаємно однозначно відповідає пара (Σ, d), де родина $\Sigma = \{\delta_i |\ i \in \mathbb{Z}\}$ і поліном $d \in R[x, x^{-1}, \sigma]$ мають такі властивості:*

а) δ_i – σ^i-диференціювання кільця R;

б) $\delta_i - \sigma \circ \delta_i \circ \sigma^{-1} \in IDer(R, \sigma^i)$ для всіх $i \in \mathbb{Z}$;

в) $d_k - m(\delta_{k-1} - \sigma \circ \delta_{k-1} \circ \sigma^{-1}) \in Z_{k-1}$ для довільного $k \in \mathbb{Z}$.

Доведення отримуємо тим самим способом, що й для кільця поліномів Лорана $R[x, x^{-1}, \sigma]$.

Твердження 2.4. *Кожному диференціюванню D кільця $R[[x, \delta]]$ скручених формальних степеневих рядів диференційного типу від одної змінної x взаємно однозначно відповідає пара (Δ, d), де $\Delta = \{\delta_i |\ i \in \mathbb{N}_0\}$ і ряд $d = \sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i \in R[[x, \delta]]$ мають властивості:*

а) $\delta_i(rt) = \delta_i(r)t + r\delta_i(t) + \sum_{i=1}^{\infty} C_{i+j}^j \delta_{i+j}(r)\delta^j(t)$ для будь-яких $r, t \in R$ та $i \in \mathbb{N}_0$;

б) $d_i a + \delta(\delta_i(a)) + \sum_{j=0}^{\infty} C_{i+j}^j d_{i+j} \delta^j(a) = a d_i + \delta_i(\delta(a))$ для всіх $i \in \mathbb{N}_0,\ a \in R$.

Доведення. Нехай D – яке-небудь диференціювання кільця $R[[x, \delta]]$, $r, t \in R$. Тоді $D(r) \in R[[x, \delta]]$, тому

$$D(r) = \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(r) x^i$$

для певної підмножини $\{\delta_i(r)|\ i \in \mathbb{N}_0\} \subseteq R$.

Нехай $i \in \mathbb{N}_0$. Тоді $\delta_i(r+t) = \delta_i(r) + \delta_i(t)$ та

$$\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(rt)x^i = D(rt) = D(r)t + rD(t) = \left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(r)x^i\right) t + r\left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(t)x^i\right). \qquad (6)$$

Оскільки

$$\left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(r)x^i\right) t + r\left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(t)x^i\right) = \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(r) \sum_{j=0}^{i} C_i^j \delta^j(t)x^{i-j} + \sum_{i=0}^{\infty} r\delta_i(t)x^i,$$

то внаслідок (6) отримуємо

$$\delta_i(rt) = \delta_i(r)t + r\delta_i(t) + \sum_{i=1}^{\infty} C_{i+j}^j \delta_{i+j}(r)\delta^j(t)$$

для всіх $i \in \mathbb{N}_0$.

Нехай $d = D(x) = \sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i \in R[[x,\delta]]$. Продиференціювавши рівність $xa = ax + \delta(a)$ $(a \in R)$, маємо

$$D(x)a + xD(a) = D(xa) = D(ax + \delta(a)) = D(a)x + aD(x) + D(\delta(a)),$$

а звідси

$$\left(\sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i\right) a + x\left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a)x^i\right) = \left(\sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a)x^i\right) x + a\left(\sum_{i=0}^{\infty} d_i x^i\right) + \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(\delta(a))x^i,$$

тобто

$$\sum_{i=0}^{\infty} d_i \sum_{j=0}^{i} C_i^j \delta^j(a)x^{i-j} + \sum_{i=0}^{\infty}(\delta_i(a) + \delta(\delta_i(a)))x^i = \sum_{i=0}^{\infty} \delta_i(a)x^{i+1} + \sum_{i=0}^{\infty}(ad_i + \delta_i(\delta(a)))x^i.$$

Прирівнюючи коефіцієнти біля однакових степенів змінної x, отримуємо

$$d_i a + \delta(\delta_i(a)) + \sum_{j=0}^{\infty} C_{i+j}^j d_{i+j}\delta^j(a) = ad_i + \delta_i(\delta(a))$$

для всіх $i \in \mathbb{N}_0$. Твердження доведено.

3. У цій частині дослідимо, за яких умов кільце поліномів Лорана буде лівим (правим) дуо-кільцем. Нагадаємо, лівим (правим) дуо-кільцем називається кільце, в якому кожен лівий (правий) ідеал є двобічним.

Дуо-кільця скручених поліномів вивчав Г. Маркс [24], який показав, що кільце скручених поліномів $R[x,\sigma]$, де $\sigma \in AutR$, буде однобічним дуо-кільцем в тому і тільки в тому випадку, коли R – комутативне кільце і $\sigma = id_R$. Цим узагальнено один результат із [25]. Для кільця скручених поліномів Лорана правильний такий результат.

Теорема 3.1. *Нехай σ – автоморфізм кільця R і $A = R[x, x^{-1}, \sigma]$. Тоді A – ліве (відповідно праве) дуо-кільце в тому і тільки в тому випадку, коли R – комутативне кільце і $\sigma = id_R$ – тотожне відображення.*

Доведення. Наведемо доведення тільки для лівих дуо-кілець.

($\Rightarrow$) Нехай A – ліве дуо-кільце, тобто $fA \subseteq Af$ для будь-якого $f \in A$. Припустимо, що $\sigma \neq id_R$. Тоді існує такий елемент $a \in R$, що $\sigma(a) \neq a$. Для полінома $f(x) = 1 + ax + x^2 \in A$ отримуємо

$$(1 + ax + x^2)x = x + ax^2 + x^3 \in A(1 + ax + x^2),$$

тобто знайдеться поліном $\sum_{i=-m}^{m} a_i x^i \in A$, для якого

$$x + ax^2 + x^3 = \left(\sum_{i=-m}^{m} a_i x^i\right)(1 + ax + x^2),$$

або рівносильно

$$x + ax^2 + x^3 = \sum_{i=-m}^{m} a_i x^i + \sum_{i=-m}^{m} a_i \sigma^i(a) x^{i+1} + \sum_{i=-m}^{m} a_i x^{i+2}.$$

Звідси одержуємо систему рівнянь

$$\begin{gathered}
a_{-m} = 0, \\
a_{-m+1} + a_{-m}\sigma^{-m}(a) = 0, \\
a_{-m+2} + a_{-m+1}\sigma^{-m+1}(a) + a_{-m} = 0, \\
a_{-m+3} + a_{-m+2}\sigma^{-m+2}(a) + a_{-m+1} = 0, \\
\dots \\
a_0 + a_{-1}\sigma^{-1}(a) + a_{-2} = 0, \\
a_1 + a_0 a + a_{-1} = 1, \\
a_2 + a_1\sigma(a) + a_0 = a, \\
a_3 + a_2\sigma^2(a) + a_1 = 1, \\
a_4 + a_3\sigma^3(a) + a_2 = 0, \\
\dots \\
a_m + a_{m-1}\sigma^{m-1}(a) + a_{m-2} = 0, \\
a_m\sigma^m(a) + a_{m-1} = 0, \\
a_m = 0.
\end{gathered}$$

З неї випливає, що $a - \sigma(a) = 0$, а це суперечить припущенню. Отже, $\sigma = id_R$.

Нехай $a, b \in R$. Тоді $(x^{-1} + a + x)b \in A(x^{-1} + a + x)$, а це означає, що існує такий поліном $\sum_{i=-m}^{m} c_i x^i \in A$, що

$$bx^{-1} + ab + bx = \left(\sum_{i=-m}^{m} c_i x^i\right)(x^{-1} + a + x).$$

З останньої рівності отримуємо систему

$$\begin{gathered}
c_{-m} = 0,\\
c_{-m+1} + c_{-m}\sigma^{-m}(a) = 0,\\
c_{-m+2} + c_{-m+1}\sigma^{-m+1}(a) + c_{-m} = 0,\\
c_{-m+3} + c_{-m+2}\sigma^{-m+2}(a) + c_{-m+1} = 0,\\
\dots\\
c_{-1} + c_{-2}\sigma^{-2}(a) + c_{-3} = 0,\\
c_0 + c_{-1}\sigma^{-1}(a) + c_{-2} = b,\\
c_1 + c_0 a + c_{-1} = ab,\\
c_2 + c_1\sigma(a) + c_0 = b,\\
a_3 + c_2\sigma^2(a) + c_1 = 0,\\
\dots\\
c_m + c_{m-1}\sigma^{m-1}(a) + c_{m-2} = 0,\\
c_m\sigma^m(a) + c_{m-1} = 0,\\
c_m = 0,
\end{gathered}$$

з якої

$$c_{-m} = \dots = c_{-1} = c_1 = \dots = c_m = 0,\ c_0 = b,\ ba = ab,$$

що й треба було довести.

($\Leftarrow$) очевидно. Теорема доведена.

---

1. *Бурбаки Н.* Алгебра. Полиномы и поля. Упорядоченные группы.– М., 1965.

2. *Зарисский О., Самюэль П.* Коммутативная алгебра.– М., 1963. Т.1.

3. *McConnell J.C., Robson J.C.* Noncommutative Noetherian rings. Graduate Stud. in Math., 30. Amer. Math. Soc., Providence, RI, 2001.

4. *Джекобсон Н.* Алгебры Ли.– М., 1964.

5. *Baclawski K.* Automorphisms and derivations of incidence algebras// Proc. Amer. Math. Soc.– 1972.– Vol. 36, N 2.– P.351-356.

6. *Smith M.K.* Derivation of group algebras of finitely generated, torsion-free, nilpotent group// Houston J. Math.– 1978.– Vol. 4, N 2.– P.277-288.

7. *Бурков В.Д.* Дифференцирования групповых колец// Рукоп. деп. ВИНИТИ, N 2120-79 Деп.– М., 1979.

8. *Spiegel E.* Derivations of integral group rings// Comm. Algebra.– 1994.– Vol. 22, N 8.– P.2955-2959.

9. *Murase I.* Derivations of quasi-matrix algebras// Scient. Papers Coll. Gen. Educ. Univ. Tokyo.– 1964.– Vol. 14, N 2.– P.157-164.

10. *Бурков В.Д.* Дифференцирования обобщенных квазиматричных колец// Мат. заметки.– 1978.– Том 24, N 1.– С.111-122.

11. *Djokovic D.Z.* Derivations and automorphisms of exterior algebras// Can. J. Math.– 1978.– Vol. 30, N 6.– P.1336-1344.

12. *Sprengelmeier C.* Derivationen and Automorphismen von Algebren, in denen die Gleichung $x^2 = 0$ nur trivial losbar ist// Manuscripta Math.– 1979.– Bd. 28, N 4.– S.431-436.

13. *Costa R.* On the derivations of dametic algebras for poliploidy with multiple alleles// Bol. Soc. Bras. Mat.– 1982.– Vol. 13, N 2.– P.69-81.

14. *Benkart G., Osborn J.M.* The derivation algebra of a real division algebra// Amer. J. Math.– 1984.– Vol. 103, N 6.– P.1135-1160.

15. *Nowicki A.* Polynomial derivations and their rings of constants.– N.Copernikus University, Toruń.– 1994.

16. *Бурков В.Д.* Дифференцирования колец многочленов// Вестник Москов. ун-та. Сер. мех.-мат.– 1981.– N 2.– С.51-52.

17. *Osborn J.M., Passman D.S.* Derivations of skew polynomial rings// J.Algebra.– 1995.– Vol.176.– P.417-448.

18. *Nowicki A.* Derivations of Ore extensions of the polynomial rings in one variable// Commun. Algebra.– 2004.– Vol.32, N 9.– P.3651-3672.

19. *Бурков В.Д.* Дифференцирования колец многочленов// Рук. деп. ВИНИТИ, N 1883-80 Деп.– М., 1980.

20. *Artemovych O.D.* Differentially trivial and rigid rings of finite rank// Period. Math. Hungarica.– 1998.– Vol. 36, N 1.– P.1-16.

21. *Артемович О.Д.* Диференціювання формальних степеневих рядів// В кн.: III Всеукраїнська наукова конференція „Нелінійні проблеми аналізу“. Тези доп.– Івано-Франківськ, 2003.– С.5.

22. *Hamaguchi N., Nakajima A.* Derivations of skew polynomial rings// Publ.Inst. Math. (Beograd).– 2002.– Vol. 72(88).– P.107-112.

23. *Lishchynsky I.I.* Derivations of polynomial rings and formal power series rings// В кн.: IX Белорусская математическая конференция: Тезисы докл., Ч. 2.– Гродно; 2004.– С.17-18.

24. *Marks G.* Duo ring and Ore extensions// J.Algebra.– 2004.– Vol. 280.– P.463-471.

25. *Hirano Y., Hong C.-Y., Kim J.-Y., Park J.K.* On strongly bounded rings and duo rings// Commun. Algebra.– 1995.– Vol.23, N 6.– P.2199-2214.

ON SKEW POLYNOMIAL RINGS AND SKEW FORMAL POWER SERIES RINGS

Orest Artemovych, Ivan Lishchynskyi

Ivan Franko National University of Lviv,
Universitetska str., 1, 79000 Lviv, Ukraine

We study derivations of (Laurent) polynomial rings and (Laurent) formal power series rings. We prove that a Laurent polynomial ring $R[x, x^{-1}, \sigma]$ $(\sigma \in AutR)$ is left duo if and only if R is commutative and σ is trivial.

Key words: derivation, (Laurent) polynomial ring, skew (Laurent) formal power series ring, duo-ring.

Стаття надійшла до редколегії 08.06.2005

Прийнята до друку 02.11.2006